

nouvelle Augustin Hamon (wiens worsteling om wetenschap en anarchisme te combineren zeer helder wordt geschetst door Kaat Wils), en Emile Verhaeren. Hoe sterk anarchisme, socialisme en kunst verweven waren bij de Belgische (Frans- of tweetalige) avant-garde, valt te ontdekken in het bijna gelijktijdig verschenen boek *Anarchisten rond Emile Verhaeren* onder redactie van David Gullentops en Hans Vandevoorde (vubpress, Brussel 2005). Wie zich naar aanleiding van *Anarchismus und Utopie in der Literatur um 1900* nog meer wil verdiepen in het anarchisme in Nederland, wordt dezer dagen eveneens op zijn wenken bediend: het 26ste *Jaarboek voor vrouwen-geschiedenis* (2006) verscheen onder de titel *Idealen en illusies*, met onder meer bijdragen van Mary Kemperink over de 'nieuwe vrouw' in de Nederlandse utopistische literatuur en Marian van der Klein over 'de Nederlandse maternalisten' rond en na de eeuwwisseling. De bundel en het jaarboek vormen een broodnodige aanvulling op de gedateerde studies van Rudolf Jans' *Tolstoj in Nederland* uit 1952, en A.C.J. de Vrankrijker, *Onze anarchisten en utopisten* uit 1972.

Elisabeth Leijnse

Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2006. – 224 p. ISBN 90 77503 48 x. € 22,50

In Louis Paul Boons romans *De Kapellekensbaan* en *Wapenbroeders* heeft het aloude middeleeuwse verhaal 'Over de vos Reinaert' onmiskenbaar sporen nagelaten. Boons sympathie gaat, anders misschien dan men zou verwachten bij een anarchist, overigens niet zozeer uit naar de vrijbuiters Reinaert en al evenmin naar diens aartsrivaal Isengrimus. Hij spiegelt zich als auteur vooral aan 'willem die madoc en amok maakte met zijn tijd'. Leest men *De bronnen van het vaderland*, een studie van de literatuurhistoricus Joep Leerssen, dan heeft het er alle schijn van dat Boon zich hiermee in een Vlaamse traditie plaatste waarin het verhaal over de sluwe vos als authentiek Zuid-Nederlands cultuurgoed gold. In Leerssens boek speelt de Reinaertstudie en -receptie een belangrijke rol, maar een verwijzing naar Louis Paul Boon blijft achterwege. Dit is ook niet zo vreemd in een betoog dat zich tot de negentiende eeuw beperkt. Waar Leerssen de echo's van de Reinaerttekst behandelt, concentreert hij zich bovendien op nationalistische scribenten die men, zeker waar de auteur zich een uitstapje naar de twintig-

ste eeuw permitteert, eerder aan de rechterkant van het politieke spectrum dient te zoeken. *De bronnen van het vaderland* laat overtuigend zien dat veel letterkundigen niet schroomden hun wetenschappelijke werk in dienst te stellen van politieke en nationalistische idealen.

De ondertitel van Leerssens studie – 'Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890' – is enigszins misleidend: Nederlandse (dat wil zeggen: Noord-Nederlandse) letterkundigen komen hier maar weinig aan bod. Het meest pregnant aanwezig zijn Jacob Grimm, Ernst Moritz Arndt en Hoffmann von Fallersleben, Duitse cultuurdragers in wier voetsporen met name de Vlaamse filologie van ná de Belgische afscheiding contouren krijgt. *De bronnen van het vaderland* is een identiteitsgeschiedenis, waarbij nationale identiteit door Leerssen geduid wordt als een constructie die 'is ontstaan in een dialoog en confrontatie met buitenlanders'. Juist grensconflicten zijn volgens Leerssen van groot belang in het proces van natievorming en dit is ongetwijfeld de reden dat hij veel aandacht besteedt aan het Nederlands-Vlaamse grensgebied en vooral ook aan het zo lang omstreden Limburg, Leerssens bakermat.

De auteur gaat in eerste instantie van de genoemde vooraanstaande Duitse germanisten de bemoeienissen met de Nederlandse en Belgische natievorming na. Zij streefden naar de aansluiting, al dan niet op termijn, van het Nederlandstalige territorium bij het Duitse, waarbij de germaanse 'volksaard', die de Nederlander en de Duitser volgens hen gemeen hadden, scherp werd afgebakend tegenover het Frans-romaanse 'karakter'. Dit zwart-wit-denken klinkt in veel van de activiteiten van auteurs als Grimm en Arndt door, niet alleen in propagandistische congres toespraken maar ook in taalstudies en filologische onderzoeken. Bijvoorbeeld waar men het Reinaertverhaal terug probeerde te leiden naar germaanse 'oerbronnen'. Nederlandse (Jonckbloet) en vooral ook Vlaamse letterkundigen hadden hier aanvankelijk wel oren naar, maar in de loop van de eeuw benadrukten zij veeleer het bestaansrecht van een authentiek Nederlandse en Vlaamse cultuur, los van de (Hoog-)Duitse. De politieke ontwikkeling in Duitsland – de Duitse natievorming werd steeds minder een democratische en steeds meer een eenzijdig Pruisische aangelegenheid – stimuleerde deze distantie ten opzichte van de oosterburen. In dit klimaat kon de minnezanger Henric van Veldeke, van wie in 1857 de in Limburgs dialect geschreven Servaaslegende werd (her)ontdekt, een speelbal worden van de verschillende partijen, die hem beurtelings als Duits, Nederlands, Vlaams (Belgisch) dan wel Limburgs

dichter probeerden te annexeren. In Vlaanderen nam in de loop van de eeuw de behoefte toe aan een eigen ontstaansmythe waarin een filologisch misverstand over de Reinaertstof nog een opmerkelijke rol zou spelen.

De bronnen van het vaderland is een toegankelijke studie geworden, waarin de auteur niet alleen op een publiek van vakgenoten lijkt te mikken. De 'tekstcapsules', waarin achtergrondinformatie over onderwerpen als het Sanskriet of het Muiderslot, doen vermoeden dat Leerssen ook didactische doeleinden na heeft willen streven. De essayistisch getoonzette hoofdtekst gaat vergezeld van een viertal bijlagen, waarin de behandelde materie meer theoretisch wordt belicht. In titel en ondertitel had wellicht meer benadrukt kunnen worden dat Leerssens studie zich vooral toespitst op de negentiende-eeuwse mediaevistiek en op de cultuur van de grensgebieden tussen Nederland, België en Duitsland. Het Noord-Nederlandse nationalisme met zijn nostalgie naar de eeuw van Rembrandt en Vondel en met zijn protestantse invalshoek komt maar beperkt aan bod. Wellicht stond de verzuiling, die in recent onderzoek een steeds langere voorgeschiedenis lijkt te krijgen, een al te virulent nationalisme in de weg. Leerssen lijkt dit te erkennen waar hij de historische romans van Bosboom-Toussaint en Conscience met elkaar vergelijkt. In de inleiding echter stelt hij dat het Nederlandse nationalisme wel degelijk heeft 'gebloeid' en dat het pas in de twintigste eeuw uit ons geheugen zou zijn gewist.

In die zelfde inleiding schrijft Leerssen dat het moderne Nederland niet alleen een blinde vlek heeft ontwikkeld voor een nationalistische traditie, maar ook voor een negentiende-eeuws romantisch cultuurgoed. Wat hiervan ook zij, men kan zich afvragen, of de term 'romantisch' in Leerssens deels toch ook literatuurhistorische studie niet eerder voor verwarring dan voor helderheid zorgt. Hij bezigt de term voor een zeer ruim tijdvak en gaat daarmee in tegen de literatuurhistorische praktijk in bijvoorbeeld Engeland en Duitsland. Het door Leerssen in kaart gebrachte 'nationaal historisme' zou zelfs deel uitmaken 'van de geestesgesteldheid van de romantiek'. Het is een essentialistische benadering die men niet zou verwachten van een imagoloog als Leerssen, die het in de negentiende eeuw overheersende denken in nationale karakters en 'volksgeesten' juist wil ontmaskeren als een historische constructie. Leerssen inleiding krijgt zo een wat misplaatste polemische lading, die overigens maar weinig afdoet aan de kwaliteit van deze tot nader onderzoek uitnodigende studie.

Jan Oosterholt

Hugo Claus. Voor twaalf lezers en een snurkende recensent. Bibliografie van de afzonderlijk verschenen werken. Samengesteld door Katrien Jacobs, Kris Landuyt, Kris Lembrechts en Georges Wildemeersch. Rijswijk: Uitgeverij Elmar, 2004. – ISBN 90 389 1572 1

Op een ranglijst van produktiefste Nederlandstalige auteurs zou Hugo Claus een toppositie innemen. In diverse genres heeft hij vele titels op zijn naam gebracht. Die zijn bovendien vaak herdrukt, al of niet na revisie, al of niet in een verzamelm bundel, of vertaald. De studie van Claus' werk is derhalve zeer gebaat bij een betrouwbare bibliografie. Men moet echter wel iets overwinnen, alvorens zich aan de vervaardiging daarvan te wagen. Een dapper kwartet heeft dit toch aangedurfd, met als resultaat: *Hugo Claus. Voor twaalf lezers en een snurkende recensent. Bibliografie van de afzonderlijk verschenen werken.*

De titel is ontleend aan 'Envoi', het sluitstuk van Claus' dichtbundel *Alibi* (1985). De dichter stuurt zijn verzen daar de wereld in, maar verwacht dat zij weinig aandacht zullen trekken. Een aanvechtbare voorstelling van zaken, want het werk van Hugo Claus heeft steeds veel belangstelling gekregen, zowel van de gewone lezers als van de professionele literatuurbeschouwers. Wel ligt het voor de hand dat de bibliografie geen verkoopsucces zal worden, zodat de woorden van Claus nu meer op hun plaats lijken.

De samenstellers hebben alle zelfstandig uitgegeven publicaties van Hugo Claus geïnventariseerd en beschreven. Daartoe behoren ook de bibliofiele edities, de herdrukken, de bewerkingen en de door de auteur gemaakte vertalingen. Hoewel de samenstellers volledigheid hebben nagestreefd, velen zij zich niet met de illusie die te hebben bereikt.

Chronologisch worden de werken beschreven die Claus liet verschijnen, van *Kleine reeks*, in juni 1947 (de auteur was toen achttien), tot en met *Flagrant*, gedichten bij etsen van Pierre Alechinsky, in mei 2004. In 57 jaar komt dit neer op bijna 300 afzonderlijke werken; herdrukken inbegrepen gaat het om 670 publicaties. Elke publicatie wordt volgens een min of meer vast stramen beschreven. Sommige categorieën zijn altijd aanwezig, zoals 'Bindwijze', 'Paginering' en 'Formaat', andere alleen als de benodigde informatie beschikbaar is, bijvoorbeeld 'Distributie', 'Drukvermeldingen' en 'Aanvullende gegevens'. Het boek bevat een katern met reproducties van de omslagen, niet zelden door Claus zelf ontworpen, en een viertal registers: een 'Chronologische lijst van de drukken', waarin zo nauwkeu-